

САВРЕМЕНИ ТЕХНИЧКО-ТЕХНОЛОШКИ И ОРГАНИЗАЦИОНО-УПРАВЉАЧКИ АСПЕКТИ

CONTEMPORARY TECHNIQUE-TECHNOLOGY AND OF ORGANIZATION-MANAGEMENTS ASPECTS

Слободан Н. Брацановић¹

Економски факултет, Косовска Митровица, Република Србија

Сажетак: У раду се освјетљава савремени аспект улоге, значаја и повезаности: науке, технике и технологије, прогреса, организације и управљања, политика развоја, стратегије и оперативности, трансфера, лидерства, ефикасности, ефективности и нове научне парадигме.

Кључне ријечи: Идеје, проналасци, дифузија, преображај, визије, системи, кадрови, држава.

Abstract: In the work it to explain modern aspect role, significance and conection: science, technique and technology, progress, organization and management, politics of development, strategy and operative, transfers, leader, efficiency, effective and new science paradigms.

Key words: Ideas, inventions, diffusion, transformation, visions, systems, cadres, government.

1. ПРЕТХОДНЕ УВОДНЕ ОДРЕДНИЦЕ

У раду се; као предмет, домет, циљ и сврха; освјетљава актуелна проблематика, питања и дилеме: научног развитака, техничког прогреса и технолошког напретка у савременим условима привређивања и пословања. У овом склопу и контексту указује се и на повезане, међузависне, међуусловљене и међуузрочне организационе и управљачке промјене. Савремено доба је технолошке и посебно информатичке револуције и наглих, скоковитих промјена, преображаја и трансформација. Посебан значај добија систем управљања у овом домену, са подсистемима: програмирања, пројектовања, конципирања и планирања. Појачава се и оптимизира улога свјесне и разумске координације и стратешког и оперативног усмјеравања научног, техничко-технолошког, организационог и привредног развоја у цјелини. Да ли постоје објективне, реалне границе, „међе“, научно-техничком и организационом прогресу и технолошком напретку?! Песимисти посебно екстремни, говоре о непремостивим препрекама и баријерама, реално могућим катастрофама, које угрожавају опстанак човјечанства и цивилизације. На супротној страни,

¹ slobodan.bracanovic@pr.ac.rs

оптимисти (посебно наглашенија струја) указују да није рационално постављати било какве граничнике, оквире и габарите расту и развоју науке, технике и технологије, тј. ове границе не постоје и наука их не познаје и не признаје. Уколико постоје негативне и пријетеће, разорне, рушилачке опасности и ефекти за опстанак човјечанства исте ће даљим развитком науке бити уклоњене.

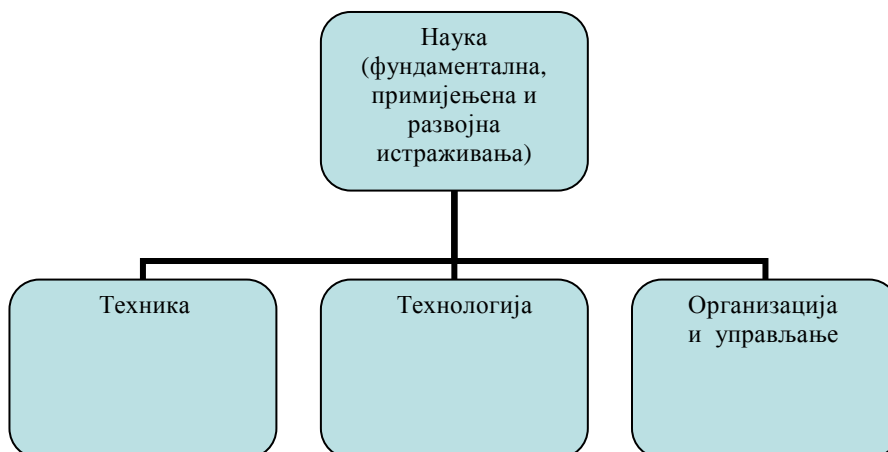
У раду се користи прикладна и верификована методолошка апаратура и методи: дедуктивне, индуктивне тј. прогресивне и регресивне (као и комбиноване), упоредне, структурне, историјске, логичке, филозофске и др. анализе. Одваја се се битно од споредног.

Циљ, сврха, предмет и домет рада је указивање на нужности савременог и ефикасног управљања техничко-технолошким и организационим промјенама. На основи резултата научних истраживања, примјена трансформисане и нове технике и технологије од пресудног је значаја повезано са људским фактором као најдрагоцјенијим ресурсом развитка.

2. ТЕХНИЧКО-ТЕХНОЛОШКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

Под техником, у ширем смислу можемо подразумевати: методе, начине производње и функционисања средстава рада, тј. опреме: машина, уређаја, апарата, алата, механизма, аутомата и др; у производном процесу. Под технологијом можемо схватати: процесни спој, склоп, композицију, констелацију, комбиновање; елемената радног и укупног производног процеса. Техника и технологија представљају и свјесну, разумску примјену науке о организацији процеса рада. Открива се сврсисходна активност човјека према природи; посебно са аспекта непосредног процеса производње. Динамичким и експанзивним развитком технике и технологије мијења се, преображава и револуционише цјелокупна економска, државна и друштвена структура. Техничко-технолошка основица у свом развитку је: 1) постепена тј. еволутивна; 2) нагла, скоковита, „грчевита“ тј. револуционарна; 3) комбинована. Континуирано се побољшава и револуционише производња (као и пружање производних и осталих услуга). Долази до измијењених и нових општих, посебних и појединачних решења и проналазака. Повећава се продуктивност рада и капитала; економичност трошкова, рентабилност средстава, ефикасност и ефективност привређивања.

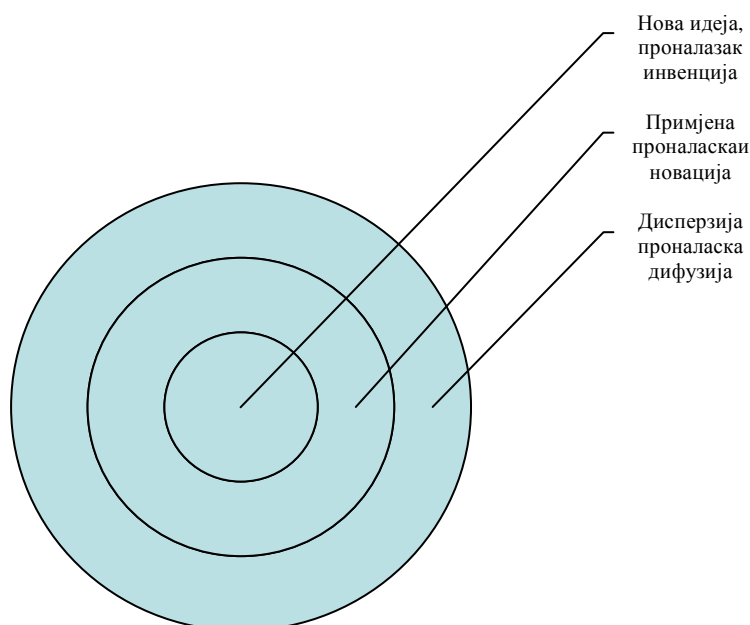
Дијаграм 1.: Повезаност науке, технике и технологије, организације и управљања:

Прецизније и конкретније, технологија представља процес усавршавања и побољшавања постојећих и проналажења и креирања квалитетно нових: а) производних средстава (средстава рада, оруђа за рад, механизма); б) предмета рада (синтетичких супстанци, основних и помоћних материјала и сл.); в) коришћења и експлоатације сировинских и енергетских извора; г) облика, форми, садржине и метода организације рада и управљања производњом; д) процесних спојева, усклађених склопова, оптималног и хармоничног комбиновања и каналисања елемената производних чинилаца и развојних фактора и др. Има се у виду не само теоријски, већ и конкретни практични аспект тумачења.

Технолошке трансформације и преображаји, као појам и суштина, представљају сложену, повезану и комплексну: економску, технолошку и друштвену категорију. У овим токовима и технолошким процесима, примјењује се сљедећа прихватљива подјела: 1. идеја (настајање и постојање измијењене, или нове идеје; проналаска; инвенција); 2. почетни кораци практичне примјене проналаска (иновација), 3. шира и широка примјена открића у пракси (дифузија). Крути граничници нијесу прихватљиви у схватањима ових категорија.

Дијаграм 2.: Сложени; међузависни, међуусловљени и међуузрочни технолошки процеси:

Инвенција јесте фаза, или етапа, технолошке трансформације, која подразумијева у суштини стварање: побољшане, усавршене, модернизоване, или креирање нове идеје. Инвенција не схвата одмах и нужност, неминовног доласка сљедеће фазе, или етапе технолошке промјене, тј. иновацију. У слиједу даљег тока, иновација је фаза, или етапа, технолошког преображаја, која подразумијева процес остваривања у пракси измијењене, или нове идеје; правца и смјера повољнијег и новог решења; прецизније представља: научно-технолошко истраживање, проналазак, изум, откриће. Динамика иновација одређује у великој мјери и степену јачину (интензитет) техничко-технолошких преображаја, а на овај начин и трендове привредног раста. Дифузија је фаза, односно етапа, која је детерминишућих одредница најшире примјене иновација. Ове фаза и етапе, од стране актуелних економских чинилаца, настоје се скраћивати у савременим условима технолошког и привредног раста и развоја. Скраћивање

је условљено: нивоом знања, способности и умјешности економских фактора на: а) највишем нивоу цјелине државе и привреде; б) преко прелазних, средњих, организационих и управљачких нивоа; в) до нивоа појединачних привредних субјеката (4,366-367). Уочава се временска разлика успјешнијих и неуспјешнијих.

Дијаграм 3.: Хијерархијски нивои технолошких трансформација (пирамидални концепт):

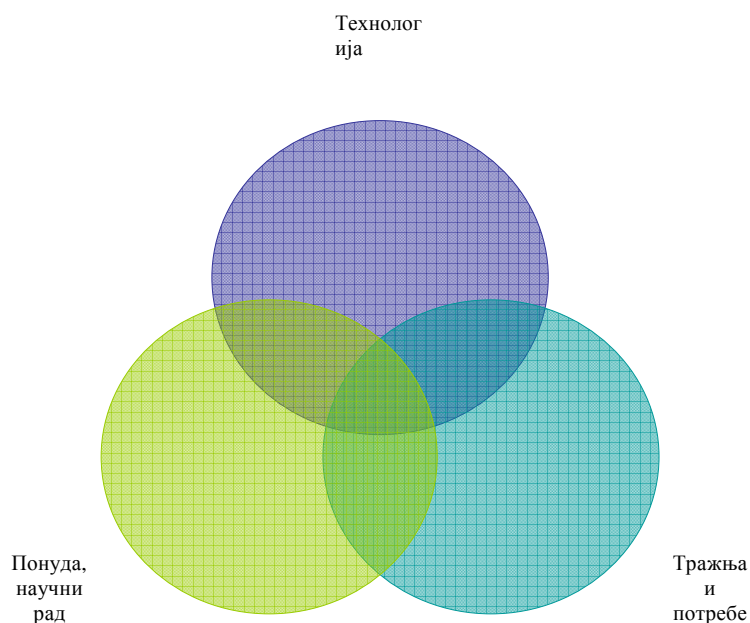
Трансформација инвенције у иновацију, критични је период („праг“, „степеница“) у техничко-технолошким валоризацијама и практичним реализацијама. Распони између наведених појединих технолошких фаза, све се више скраћују у модерним условима развоја. Етапе преображаја инвенције у иновацију, тј. практичну и директну, непосредну примјену проналаска (постоје и индиректни, посредни ефекти), чине тзв. „инкубациони период“. Овај временски период; као и укупни период технолошких промјена и развојни

период, скраћује се у савременим околностима привредног раста и развоја. Посебно у областима информационах технологија и телекомуникација; поменути период се скраћује (на одређени број мјесеци). Поред овог, процес застаријевања знања и проналазака у модерним условима, све је израженији (износи у просјеку знатно краће и од 5 година). Динамични и квалитетни привредни раст постоји у условима технолошких трансформација, као њиховог најважнијег исходишта и генератора. Питање: на који начин иницирати и покренути технолошки развитак од посебног и пресудног је значаја како на највишем хијерархијском нивоу, тако и прелазним нивоима до појединачних привредних субјеката. Тежи се лидерству у: креирању технологија.

У економској теорији, посебно је важно питање и дилема основног механизма и полуге покретања техничко-технолошких трансформација. Предузимају се сврсисходне: мјере и активности, технике, поступци и процедуре; на свим нивоима. У домену уочавања, схватања, разумијевања, тумачења и објашњавања технолошких преображаја, кристалишу се узроци: 1. понуда, на темељу науке и истраживачког рада; 2. тражња тј. потрошња и потребе.

По теорији понуде, интензитет усавршавања и побољшавања технологије, у највећој мјери, ефекат је развијања науке и научно-истраживачке активности. Тежише се поставља на понуду техничких варијанти и одређујућих алтернатива. Иновације, иновације и њихово обједињавање, основни су покретач привредног раста. Теорија тражње, полази од становишта да су исходишни генератор промјена у техници и технологији захтјеви тржишта, тако да тржишне потребе дјелују на обим и структуру инвестиционих улагања и у цјелости одређују интензитет привредних иновација (4, 368). Логично, постоји и комбинација ових теорија у сложеној свеукупности тоталитета привредне реалности. Ове теорије нијесу међусобно конфликтне, већ се допуњавају. Сложеност токова друштвено-економског живота подразумева обухват чинилаца и у домену понуде и тражње као и комбиновано дјеловање.

Дијаграм 4.: Основни узрочници токова технолошких преображаја и трансформација:

У теорији развоја, као и економској теорији, наглашава се значај организације рада и производње. Полази се од широких претпоставки све до метода функционисања разноврсних техничких система. Детерминанте организације, разликују се од осталих класичних и конвенционалних развојних фактора тј.: земље, рада и капитала. Организација се повезује са техником и технологијом и способношћу и умјешношћу креација, инвенција и иновација. Замајци организације су и предузетништво као и управљање и руковођење односно менаџмент.

Предузетништво је могуће посматрати као: а) друштвену и б) економску категорију, тј. вид мишљења („менталне“ структуре) и метод привређивања. Субјекти предузетништва су: 1) државне установе; 2) групе и тимови експерата; 3. појединци (посебно инвеститори). Предузетничке активности могу бити: 1. државне; 2. приватне; 3. групне и колективне; 4. мјешовите. Стреми се ефикасности и ефективности; трансформисаној и новој композицији производних и услужних чинилаца, са циљном

функцијом максимизације добити, која може бити средство за постизање других циљева. Изражене функције предузетништва су: координација, стратегијске и оперативне тактичке одлуке, контрола, прихватање ризика, непознаница и неизвјесности и др. Менаџмент је управљачки процес којим се: пројектује, програмира, усмјерава, организује, мотивише и др., привредна и остале дјелатности (4, 369).

Дијаграм 5.: Организација и њени елементи у повезаности са техником и технологијом:

Управљање техником и технологијом, укључује поменуте активности на свим организационо-управљачким нивоима. Тежи се остваривању привредне и пословне успјешности, која се исказује разноврсним критеријумима и мјерилима као нпр: 1) продуктивношћу и акумулативношћу; 2) радном ангажованошћу; 3) учешћем у производњи и на тржишту; 4) оствареном добити; 5) очувањем еколошке равнотеже и др. Стреми се, на основи упоредних, компаративних (природних, стечених и комбинованих) предности; постићи и дугорочна конкурентност: укупне привреде, дјелатности и привредних субјеката.

Дијаграм 6.: Систем и битни подсистеми управљања факторима технике и технологије:

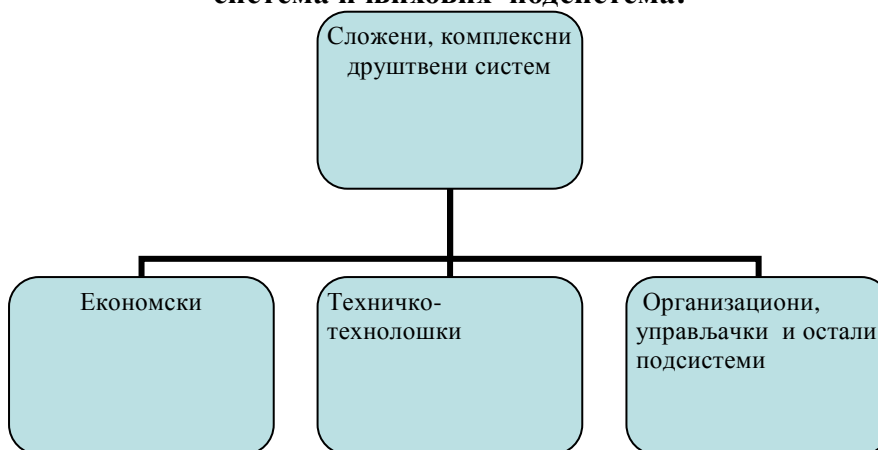

3. ТЕОРИЈСКО-ПРАКТИЧНИ ТЕХНОЛОШКИ ХОРИЗОНТИ

Управљање техником и технологијом омогућава постизање циљева: 1. ефикасности и 2. ефективности. Да ли постоји противрјечност, конфликтност између ових циљева?! Другим ријечима, да ли је нужно остваривати оптималну мјеру односа и равнотеже између ефикасности и ефективности?! У областима друштвено-економског живота у цјелини, у суштини се примјењује економски принцип „минимакса“ тј. тежи се постићи: максимални ефекат, резултат, излаз (аутпут) са минималним улагањима, утрошцима, трошковима (улаз, инпут). Овај принцип је карактеристичан у свом смислу и за остале биолошке, техничко-технолошке и друге системе. Темељни економски принцип регулише углавном сваку људску друштвено-економску активност и дјелатност која се разумски тј. рационално и свјесно, сврсисходно организује. Постоји у економији проблем ограничених

(лимитираних) средстава, извора и ресурса, за остваривање приоритетно изабраних циљева, као смисао постојања економије. Основни економски принцип је у суштини ефикасност. Ово је и „инпут аутпут“ концепт. Настоји се, истакао сам: остваривању повољнијих учинака са мањим ангажовањем и трошењем ресурса (сировина, извора, основних и помоћних материјала, средстава и предмета рада, енергије, финансијских, новчаних средстава, рада и радне снаге, капацитета и др.). Успјешност функционисања сложених система вреднује се са различитих становишта: економског, технолошког, организационог и др. Постоји и збрка, конфузија у тумачењу ових појмова и њихов суштине, које замагљују стварни смисао.

Дијаграм 7.: Повезаност сложених друштвених и техничких система и њихових подсистема:

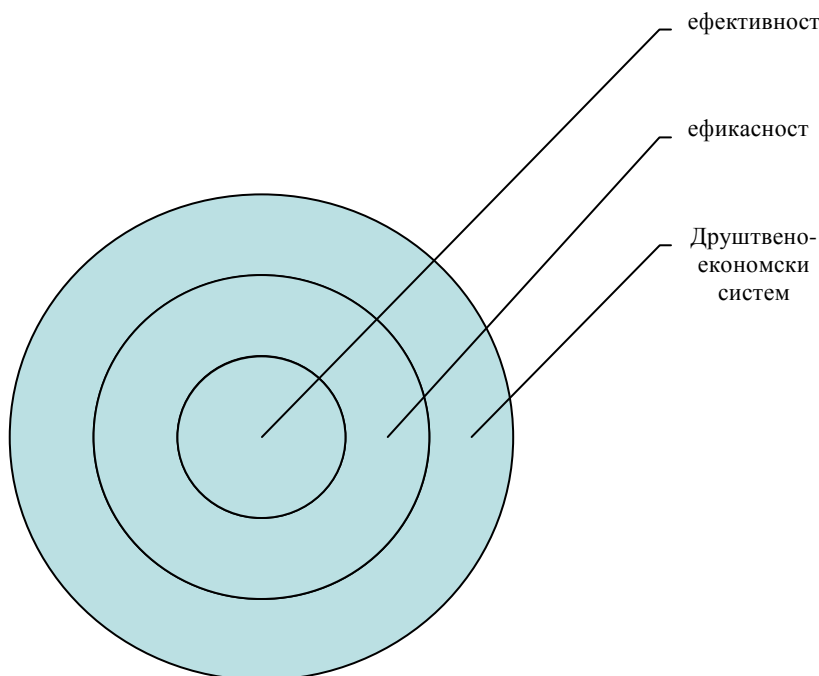
Ефикасност обухвата и потенцијал, капацитете, потенцијалне и стварне могућности система. Даље, ефикасност је шири појам који обухвата, укључује и ефективност. Примјењује се и као системска оцјена вредновања успјешности функционисања сложених система. На другој страни, ефективност се може схватати, тумачити и објашњавати да се односи само на постигнути ефекат, учинак (посебно квантитета), првенствено техничких система са техно-економског аспекта, у јединици времена. Ефикасност није универзална и непромјењива, статичка категорија и мијења се, трансформише са промјеном улаза (инпута). Апсолутну категорију не представља ни ефективност. Ове категорије се мијењају у времену.

Поједини аутори; ефикасност повезују са способношћу за брзо, адекватно и успјешно реаговање у процесу одлучивања,

доношења одлука и њихове практичне реализације. Ефикасност, по овим теоретичарима, подразумеива производити праве производе, као и реализовати, пружати услуге; правим средством, методом и начином. Исто тако ефикасност (и ефективност) у пракси повезано често могу конкретно и непосредно да подразумеивају и: знање, идеје, креативност, радну способност, успјешност, корисност, производну продуктивност, интензивност, радиноћ, спремност, умјешност, вјештину, рутину.

Анализирајући економске принципе: 1. продуктивности, 2. економичности и 3. рентабилности, констатује се да су исти специфични и посебни облици и видови основног економског принципа. Ефикасност је шири појам од производне (и остале) продуктивности рада (односа физичког, или вредносног производа и ангажованог и утрошеног рада) и средстава. Прецизније, ефикасност представља синтетички, збирни (кумулативни) израз показатеља поменутих битних економских принципа; али по ефекту синергије, по коме је кумулатив ефеката на нивоу система виши од простог збира појединачних ефеката његових дјелова, елемената и подсистема. Принципи, категорије, критеријуми и мјерила ефикасности и ефективности примјењиве су у техничко-технолошким, организационим, управљачким и другим подручјима и доменима. Постоји проблем и питање односа и релација: кратког, средњег и дугог рока, тј. није исправно категорије ефикасности и ефективности омеђавати крутим и непремостивим граничницима. Ефикасност; уколико се схвата као шири појам; може се посматрати са аспекта краћег; али и дужег рока у односу на ефективност. Економска ефикасност је логично ефекат и показатељ квалитета цјелине и дјелова економског и друштвеног система. Привредну и пословну успјешност као процес и успјех као чин, могуће је мјерити у битноме само са становишта квалитета система израженог економском ефикасношћу. Принципи и мјерила ефикасности и ефективности примјенљиви су и у: 1. стратегијском; 2. оперативном и 3. комбинованом управљању, руковођењу и менаџменту. Инвентивност и иновативност могуће је посматрати и у доменима ефикасности и ефективности (6,364-372). По мом схватању, ефикасност и ефективност нијесу противрјечни.

Дијаграм 8.: Међузависност, међуусловљеност и међуузрочност системских категорија:

У дигресивном приказу, наводим примјер славног српског научника Николе Тесле једног од највећих (или највећег) свјетских умова и генијалног проналазача свих времена. И да је остварио само један проналазак, тј. наизмјеничне струје, довољно је и трајно задужио човјечанство. Међутим, Тесла је постигао више (око 1000 проналазака и патентираних 700).

Технологија, схваћена као поступни, еволутивни процес (али са могућношћу и настајањем револуционарних, скоковитих, наглих фаза и етапа) и континуираних програма, пројеката, пројекција, концепција и организационог учења; налази се у основи: 1) политика привредног развоја; 2) стратегија средњорочног и дугорочног производног и економског раста и развоја и 3) планирања као процеса и планова као конкретних аката. Истакао сам, није рационално утврђивати граничнике, међе техничко-технолошком развоју у будућности.

Дијаграм 9.: Повезаност политике, стратегија и организационо-технолошког усмјеравања:

Технологија омогућава коришћење знања, материјала, опреме; у сврси остваривања циљева и задатака у процесу: просте (на истој основи) и проширене репродукције (на увећаној основи). На овај начин, технологија је ослонац и битни фактор трансформација у организацији рада и производње. Нова, савремена научна парадигма (владајући поглед, концепт, увјерење, модел, образац, гледиште, начин мишљења, истраживања, схватања, разумијевања, тумачења, објашњавања и сл.) (10,123-133); управљања техником и технологијом, заснива се посебно и на информационој интензивности ресурса, средстава, извора и производног процеса. Поред; серијске и масовне, хомогене производње; у савременим условима развоја, значај добија и малосеријска, хетерогена, диверзификована, дисперзирана, флексибилна производња; у сврху успјешније сатурације потреба

потрошача (тражње) на промјенљивом, пробирљивом, неизвјесном, „магловитом“ и ризичном тржишту.

Стратегија: одређених, мањих и минималних промјена, обиљежје је претходне технолошке и научне парадигме; из разлога, јер промјена производног процеса, асортимана производње и реализације тј. пласмана, узроковала је: 1. високе трошкове замјене адекватне опреме (машина, алата, уређаја, механизма, инструмената и сл.), 2. као и велике ризике, непознанице и неизвјесности. У данашње вријеме, све више се увиђа да: виши степен еластичности (а не крутина) начина производње и динамичка конкурентност, борба за конкурентске позиције, положаје и „критични праг“ учешћа на тржишту; код већег броја привредних грана, делатности и капацитета, могла би постати вид подстицаја бржег и брзог преображаја, инвенција и иновација, као и имитација (копирања). На ширем и свјетском тржишту присутан је огроман број готово, или потпуно успјелих и савршених имитација (копија) најквалитетнијих и тржишно конкурентних производа; производима без назнаке обиљежја и поријекла, као и знатно нижих цијена у односу на изворне, оригиналне производе. Поставља се питање рационалности: демонстрационог ефекта, ефекта угледања.

Мотиваторске и стимулативне политике и стратегије претходног времена, нијесу више често адекватне, прикладне и ефикасне. Друштвено и институционално окружење је поремећено и у стању најчешће кризних одредница. Поремећаји; застоји, стагнације; падови тј. рецесије, депресије и кризе; могу се тумачити и као посљедице неусклађености, диспропорција и противрјечности: институционалних оквира, габарита, детерминанти и измијењене и нове структуре и динамике у техно-економској области; прецизније између техничко-технолошких система као и друштвеног система и окружења у цјелини (7, 471-479).

Један од, посебно дугорочних, стратегијских циљева економске и развојне политике, јесте повећање продуктивности. Виша продуктивност, ефекат је и више техничке опремљености рада, прецизније релације: **К/Р**, односа средстава тј. капитала и (ангажованог, примијењеног и утрошеног) рада. Продуктивност је једна од одредница интензивног вида и облика развоја и елеменат рачунања стопе привредног раста и конкретно:

$$Спр = спр + сз$$

гдје је:

Спр = стопа привредног раста;

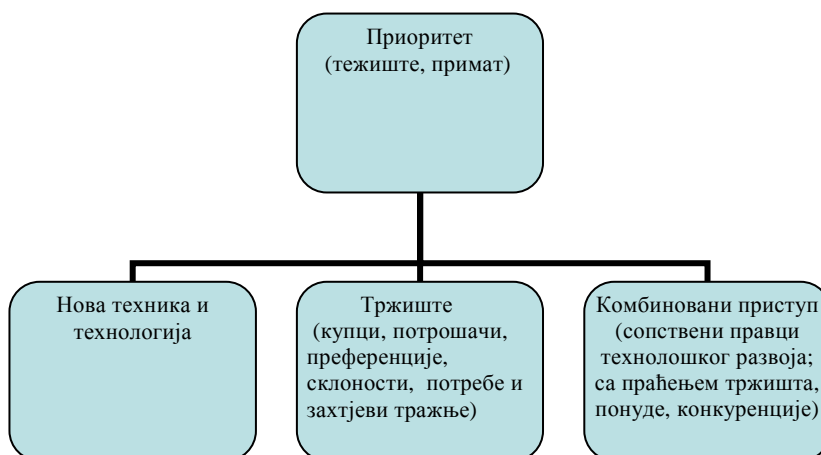
спр = стопа раста продуктивности (рада и средстава);

сз = стопа раста запослености (радне ангажованости).

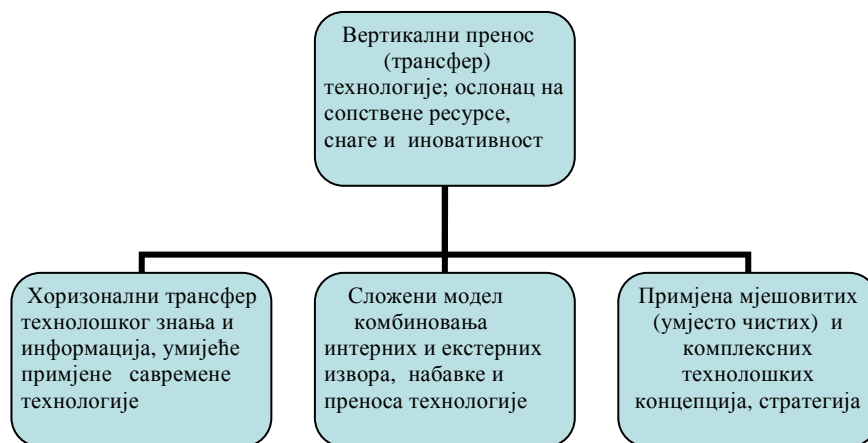
У циљу пораста продуктивности, као претпоставка, нужна су инвестициона улагања. Инвестиције у: 1) побољшање постојеће технологије; као и 2) нову технологију; ефектуирају се и у порасту ефикасности и порасту ефективности производних и технолошких процеса и токова. Тежи се умањивању: а) укупних трошкова; као и б) трошкова по јединици производа и (или) услуга. Ово се може постићи. 1. порастом обима производње (као и услуга); 2. порастом ефикасности и ефективности и при истом обиму производње (и производних и осталих услуга); 3. комбинованим, испреплетаним и повезаним, унакрсним, ефектима. Чисти модели нијесу реални у пракси привредног живота.

У погледу односа: а) старе; б) нове; или в) комбиноване, побољшане, усавршене (реконструкција, модернизација) технологије; постоји дилема рационалности примјене ових облика и видова технологија и метода и начина даљег и будућег техничко-технолошког развоја. Нове технологије захтијевају знатна финансијска средства. Постојеће технологије застаријевају: 1. физичким и 2. посебно моралним рабаћењем усљед дјеловања ефеката научног развоја, техничког прогреса и технолошког напретка. Нужан је оптимални однос. Када се исцрпе све могућности и потенцијали постојеће иде се углавном на нову технологију.

Дијаграм 10.: Стратегије технолошког развоја са повезаношћу технологије и организације:

Дијаграм 11.: Могући смјерови трансфера технологије у друштвено-економској стварности:

Рационална технолошка и развојна стратегија је: а) ослонац на домицилну памет. идеје и знање; б) повезано и са нужним трансфером и куповином технологије из иностранства и смањивања технолошког јаза. Често се увози већ јако застарјела технологија.

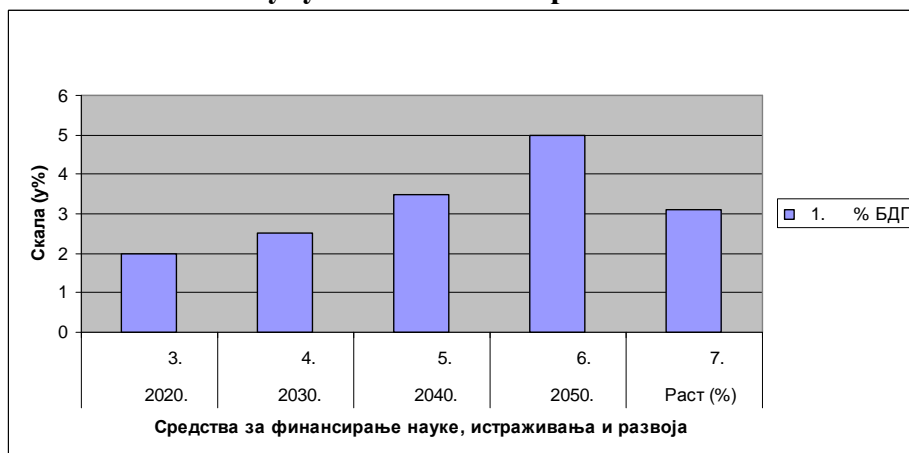
4. КОНТУРЕ, ОБРИСИ И ВИЗИЈЕ БУДУЋНОСТИ

Нужно је у Србији континуирано дугорочно повећавати издвајања за финансирање: науке, истраживања и развоја. Будућу пројекцију приказујемо у табеларном прегледу: (4,187)

Табела 1.: Пројекција финансирања инвестиција у науку и техничко-технолошке иновације:

Ред./број:	Елементи	2020.	2030.	2040.	2050.	Раст (%)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1.	% БДП	2,0	2,5	3,5	5,0	3,10

Графикон 2.: Динамика тренда будућег издвајања средства за науку и технолошки развитак:

5. ОСНОВНА ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Развој науке, технике и технологије, кључни је фактор привредног развоја, повезан са тзв. „хуманим“ тј. људским капиталом, научним и стручним кадром. Рационално је развијати системе иновација, у чему је наглашена улога државе и политика и стратегија дугорочог развоја. Неопходно је је предузимати конкретне: мјере и активности, технике, поступке и процедуре; на највишем хијерархијском државном нивоу. У овом домену, приватни сектор не може бити тежишни чинилац; имајући у виду супротстављеност и конфликтност приватног и ширег и најширег државног и друштвеног интереса. Сврсисходно је постепено стварање услова за 1. задржавање у земљи младих, школовањем за рад оспособљених људи; 2. као и за могући долазак људи из емиграције, јер је економска криза захватила посебно западни свијет. Држава и привреда, као и појединачни привредни субјекти (предузећа) могу да креирају и слиједе стратегије: а) постизања технолошког лидерства; б) или технолошког сљедбеника (другог мјеста, или ниже рангиране позиције). Сматрам да у областима са компаративним и конкурентским предностима, државни и привредни субјекти рационално треба да стреме вишем положају, или и самом лидерству тј. челној позицији (вође); у појединим гранама, дјелатностима и капацитетима (нпр. у секторима: пољопривреде и прехранбене индустрије, енергетике, екстрактивне индустрије и металургије, дрвне индустрије, привредне инфраструктуре и др). Сматра се да је за успјешни развитак науке и

иновација нужно више издвајати (на нивоу бар 4% од БДП-а; а не од расходне стране буџета).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошњак М. (2011), Глобална финансијска и економска криза 2007-2010. и њен утицај на привреду и финансије Србије, Министарство финансија Републике Србије, Београд;
2. Брацановић С. (2014), Економија, држава и друштво, Економски факултет Приштина, Косовска Митровица;
3. Деветаковић С. (2001), Економика Југославије (Технолошки прогрес, економска структура, друштвене дјелатности, регионални развој), Економски факултет, Београд;
4. Драгутиновић Д., Филиповић М., Цветановић С. (2005), Теорија привредног раста и развоја; Центар за издавачку дјелатност Економског факултета у Београду, Београд;
5. Јанчетовић М., Ђурић З. (2005), Стратегијски и оперативни менаџмент, Београдска пословна школа, Београд;
6. Марић Д. (2011), Однос економских начела, ефикасности и ефективности са становишта стратегијског менаџмента, Зборник радова, Међународни научни скуп ЕС-НБЕ (2011), Економска наука у функцији креирања новог пословног амбијента, Економски факултет Приштина, Косовска Митровица;
7. Милићевић З. (2011), Управљање технологијом и развој организације, Зборник радова, Међународни научни скуп ЕС-НБЕ (2011), Економска наука у функцији креирања новог пословног амбијента, Економски факултет Приштина, Косовска Митровица;
8. Миленковић Д., Толваишис Л., Витошевић Ј. (2013), Карактеристике спољнотрговинске размјене Србије и Руске Федерације, Зборник радова, Међународни научни скуп ИПЕС-СР (2013), Искуства и перспективе економске сарадње Србије и Русије, Економски факултет Приштина, Косовска Митровица;
9. Рикаловић Г. (2002), Дугорочни економски развој – Начин стварања богатства, Економски зборник Српске академије наука и умјетности, Књига 12, Београд;
10. Стојадиновић Д. (2003), Основи научног рада, Економски факултет Приштина, Зубин Поток;
11. Shinohara M. (1982), Industrial growth, trade and dynamic patterns in the Japanese Economy, University of Tokyo Press;

12. Тесла Н. (2013), Моји изуми, Ringier Axel Springer, Блиц, Београд;
13. www.mfin.gov.rs
14. www.nbs.rs

*Рад је примљен: 16.06.2014.
Рад је прихваћен за штампање: 09.09.2014.*